

De Nieuwe Linie

Wilhelmina: windvaan in de oorlogsherinnering

Jan Bank

Aan haar standbeeld is het niet te merken. Op het plein voor Paleis Noordeinde straalt Wilhelmina onverzettelijkheid uit. Maar de spraakmakende gemeente denkt er tegenwoordig anders over. De onverzettelijkheid is niet aangewend om de honderdduizend Joden in het bezette Nederland te behoeden voor deportatie.

De ene steen des aanstoets is haar vlucht op 13 mei 1940 voor de aanstormende Duitse *Wehrmacht*. Critici stellen, dat zij daardoor aan Hitler de gelegenheid bood om een zogeheten burgerlijk bezettingsregime in Nederland te vestigen. Burgerlijk betekent hier een bewind van overtuigde nazi's in plaats van minder ideologisch bevlogen militairen. De andere steen is de constatering, dat zij in haar radiotoespraken vanuit Londen niet krachtig en herhaaldelijk genoeg de deportaties van Joden heeft veroordeeld.

De tegenvoorbeelden zijn twee koningen in de buurlanden. In het bezette België heeft Leopold III na de 18-daagse Veldtocht er de voorkeur aan gegeven thuis te blijven als koninklijk krijgsgevangene. Zijn ministers daarentegen vluchtten naar Engeland. En in Denemarken besloot Christiaan X met zijn regering dadelijk te capituleren, zodat men als satellietstaat van Nazi Duitsland kon voortbestaan. Uit beide landen zijn vergelijkenderwijs minder Joden gedeporteerd dan uit Nederland.

Deze vergelijking is de hoofdoorzaak van de omslag in het historische oordeel over Wilhelmina. Dat uit Nederland vergelijkenderwijs het hoogste aantal Joden is gedeporteerd in West Europa, heeft tal van schrijvers aan het denken gezet. Dat gegeven werd vanaf de jaren '80 de belangrijkste factor in de terugblik op Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Velen zochten de schuld bij zichzelf, dat wil zeggen het Nederlandse volk. En zo kwam men ook op Wilhelmina uit. Zoals het Nederlandse volk niet de verzetsrol had gespeeld, die het zich in de jaren '50 had toegedicht, zo was de onverzettelijkheid van Wilhelmina niet zo volledig dat er geen ruimte was voor twijfel en kritiek.

In 1977 publiceerde de historica Nanda van der Zee haar studie *Om erger te voorkomen*, waarin ze poogde aan te tonen, dat Wilhelmina zich in haar Londense ballingschap niet had bekommerd om het lot van de gedeporteerde Joden. Deze stelling lokte een discussie uit, die steeds groter vormen aannam en steeds meer stellingen produceerde over de nalatigheid van de Nederlandse omstanders om de vervolgte Joden te hulp te schieten in de oorlogsjaren. Medio 1911 pleitten de oud-ministers Els Borst en Gerrit Zalm naar aanleiding van al weer een kritische publicatie over Wilhelmina ervoor, dat de Nederlandse regering openlijk haar excuses zou uitspreken over deze nalatigheid. Geert Wilders nam dat pleidooi op in Kamervragen, maar de regering verwierp het.

Wilhelmina is op 13 mei 1940 uit Den Haag naar Londen gevlucht. Beslissend was het feit, dat een dag eerder de verdedigingslinie van de vesting Holland – de tegenwoordige Randstad – in Moerdijk was doorbroken. De Duitse hoofdmacht kon daardoor over de intact gebleven Moerdijkbrug het bestuurlijk centrum van Nederland binnenrukken. Haar temperament schreef de soldatenkoningin een “heldendood” op de Grebbeberg voor. Maar het verstand zegevierde. Wilhelmina besloot Den Haag te verlaten, maar dat besluit werd wel genomen zonder “reëel overleg” met haar ministers.

De vlucht van koningin en kabinet heeft een demoraliserende uitwerking gehad op de bevolking in bezet Nederland. Colijn, de politicus van de jaren '30, was er zo verontwaardigd over, dat hij een serieuze poging deed om een nieuwe regering te vormen, die zou samenwerken met het Duitse bezettingsregime. De drie stichters van de Nederlandse Unie, een massabeweging die in de “veranderde omstandigheden” een nieuwe politiek wilde bedrijven, konden zonder al te veel moeite worden overgehaald om het Huis van Oranje te schrappen uit hun schets van het nieuwe Nederland.

Na de oorlog was de stemming omgekeerd. De parlementaire enquêtecommissie, die het gehele beleid van de regering in de Tweede Wereldoorlog heeft onderzocht, heeft de vlucht van koningin en kabinet in een voor haar doen ongewoon positieve toon goedgekeurd: “een van de belangrijkste beslissingen van de gehele oorlogsperiode”. Daardoor kon Nederland verzekerd zijn van een invloed op de bondgenootschappelijke besluitvorming en kon aan het verzet “een onontbeerlijke morele en daadwerkelijke steun” worden verleend. Geen twijfel dus; ook niet over het feit, dat koningin en kabinet in mei 1940 apart hebben besloten tot emigratie en elkaar daarbij even uit het grondwettelijk voorgeschreven zicht hadden verloren.

Heeft Wilhelmina door haar vlucht – achteraf gezien - een burgerlijk (politiek gemotiveerd) bezettingsregime over Nederland afgeroepen? Het antwoord is ja; een indirecte consequentie zoals dat ook in Noorwegen het geval was na de vlucht van koning Haakon. Heeft Wilhelmina zich voor de radio vanuit Londen uitgesproken tegen de vervolging van Joden? Ze deed dat twee keer. Maar haar keuze van dit onderwerp moet worden gezien tegen de achtergrond van een geallieerde toonzetting, dat – kort gezegd - alleen de militaire nederlaag van Nazi Duitsland een einde kon maken aan de vervolging van Joden en dat in tegenstelling tot het antisemitisme van de nazi's alle mensen als gelijken moesten worden beschouwd.

Waarom vergelijkenderwijs een zo hoog aantal Joden uit het bezette Nederland is gedeporteerd, is een kernvraag in onze geschiedenis. Maar het antwoord moet niet allereerst bij Wilhelmina worden gezocht.

(Jan Bank is emeritus hoogleraar vaderlandse geschiedenis. Onder de naam Ferd Savenije schreef hij in De Nieuwe Linie)

